

## MARC D'ACTUACIÓ DE LES AULES HOSPITALÀRIES

Gener 2007

## ÍNDEX

Presentació.....	3
1. Definició de les aules hospitalàries.....	4
2. Breu història de les aules hospitalàries a Catalunya .....	5
3. Finalitats de les aules hospitalàries.....	6
4. Acollida de l'alumnat.....	8
5. Atenció educativa a l'alumnat.....	12
6. Relació amb el centre educatiu.....	17
7. Relació amb les famílies.....	20
8. Altres recursos educatius.....	22
Annexos.....	26
Bibliografia.....	31

## **Presentació**

Les aules hospitalàries són espais educatius singulars, fruit de la col·laboració del Departament d'Educació i el Departament de Salut els quals varen decidir incorporar l'acció educativa en els hospitals per tal de garantir l'atenció integral de l'infant i la continuïtat del seu procés educatiu.

El temps ha demostrat que el treball dels docents dins l'entorn sanitari millora les condicions de vida de l'infant i el jove, com a estímul i motivació per continuar aprenent quan és a l'hospital o en els períodes de convalescència, quan ha de romandre a casa.

Aquest document té per objectiu oferir un marc de referència per al treball docent a les aules hospitalàries, en l'atenció als centres educatius, a l'alumnat i a les seves famílies, s'hi descriuen les finalitats, les diferents funcions i actuacions que es desenvolupen, el pla d'atenció educativa, així com les pautes de relació amb les famílies.

El document és fruit del treball conjunt i consensuat dels docents que integren les aules hospitalàries.

El Departament d'Educació vol reconèixer l'esforç de tots els professionals de les aules hospitalàries que han participat en l'elaboració d'aquest document, el qual permetrà avançar en la qualitat de l'atenció dels infants i joves hospitalitzats, en especial aquells que pateixen malalties prolongades, i establir espais d'intervenció i cooperació entre els docents.

Montserrat Casas i Vilalta  
Directora general de l'Educació  
Bàsica i el Batxillerat

## 1. Definició de les aules hospitalàries

Les aules hospitalàries són àmbits educatius en els quals els docents que donen suport i afavoreixen la continuïtat del procés d'aprenentatge dels infants i joves hospitalitzats que a causa de la malaltia no poden seguir temporalment els estudis al seu centre educatiu.

L'alumnat que assisteix a les aules hospitalàries són, majoritàriament, infants i joves entre els 3 i els 16 anys. Els alumnes continuen escolaritzats en el centre educatiu de procedència i segueixen temporalment el procés educatiu a l'aula hospitalària durant el temps que estan ingressats.

Les aules estan vinculades al Servei de Pediatria dels diferents hospitals. La coordinació dels àmbits de l'organització i funcionament, així com la provisió d'aquests llocs i la formació permanent dels docents es realitza des del Departament d'Educació.

L'atenció a l'alumnat es realitza tant a l'espai específic de l'aula com a les habitacions quan els infants o joves estan enllitats.

El terme aula hospitalària s'utilitza indistintament per designar tant l'espai físic destinat a l'aula així com per designar el servei que es duu a terme en diferents indrets de l'hospital com són les cambres d'aïllament o les habitacions.

Que l'atenció educativa es faci en un o altre espai depèn de les prescripcions facultatives i de les necessitats educatives especials de cada infant.

Quan els alumnes són donats d'alta de l'hospital i no poden assistir al centre educatiu per un període superior a 30 dies, poden continuar el seu procés educatiu mitjançant l'atenció educativa domiciliària.

## 2. Breu història de les aules hospitalàries a Catalunya

Les aules hospitalàries tenen el seu origen en la labor pedagògica dels germans de l'Orde de Sant Joan de Déu al seu hospital de Manresa, l'any 1953.

Progressivament el Ministeri d'Educació i Ciència va anar dotant alguns hospitals amb mestres.

A finals dels anys 1980 les Conselleries d'Educació i Salut van iniciar la creació institucional del que avui coneixem com a aules hospitalàries en el marc dels convenis de col·laboració entre ambdues conselleries.

Progressivament, s'ha anat incorporant als hospitals amb llits pediàtrics aquest servei d'atenció educativa per als infants i joves hospitalitzats. Així doncs, una fractura complicada, una malaltia llarga o severa, o una operació quirúrgica no és motiu perquè un infant deixi els estudis i pugui assistir cada dia a l'aula hospitalària i, si ho necessita, rebre el reforç educatiu a l'habitació.

A Catalunya hi ha 10 centres hospitalaris que compten amb aquest servei educatiu.

- Hospital materno infantil de la Vall d'Hebron – Barcelona 4 docents
- Hospital de la Santa Creu i Sant Pau – Barcelona 2 docents
- Hospital de Sant Joan de Déu – Barcelona 4 docents
- Hospital de Sant Joan de Déu (ALTHAIA) – Manresa 2 docents
- Consorci Hospitalari Parc Taulí – Sabadell 2 docents
- Hospital Germans Trias i Pujol – Badalona 1 docent
- Hospital Nostra Senyora del Mar – Barcelona 1 docent
- Corporació Sanitària Clínic – Barcelona 1 docent
- Hospital Dr. Josep Trueta – Girona 1 docent
- Hospital Arnau de Vilanova – Lleida 1 docent

Les aules hospitalàries:

- Ofereixen un marc per poder atendre les necessitats educatives dels infants i els joves, i donar continuïtat al seu procés educatiu.
- Fan adaptacions curriculars individualitzades
- Estableixen col·laboració amb els docents del centre educatiu d'origen, per tal de seguir sempre que sigui possible la mateixa pauta de treball i vetllar conjuntament per l'aprenentatge de l'alumne/a
- Aprofiten les possibilitats de l'entorn sanitari i la situació d'ingrés hospitalari per incidir i treballar en temes d'educació per a la salut.
- Col·laboren amb la resta de serveis de l'hospital per a una millor i més completa atenció a l'infant.
- Afavoreixen la relació amb la família per la mútua cooperació que es pot establir en el procés d'aprenentatge.

L'assistència a les aules és voluntària. Si els infants tenen interès per continuar l'activitat escolar, tenen l'oportunitat de fer-ho.

En els anys transcorreguts des de la seva creació, les aules han esdevingut veritables espais educatius, amb uns trets singulars de l'entorn on estan ubicades.

### **3. Finalitats de les aules hospitalàries**

La situació de vulnerabilitat de l'alumnat i la temporalitat de la intervenció educativa fa que l'activitat docent de les aules hospitalàries, la seva planificació, els objectius que el professorat es planteja, la metodologia i els recursos que s'utilitzen, la varietat de l'alumnat, el seu estat físic i psicològic, el tipus de relació amb l'alumnat, la implicació de les famílies i l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació siguin singulars i diferents de l'aula escolar ordinària.

L'atenció a les aules hospitalàries ha d'orientar la seva actuació a:

- Garantir la continuïtat dels aprenentatges escolars
- Ajudar a entendre la malaltia i l'entorn hospitalari
- Donar suport a l'alumnat i les famílies en aspectes afectius i emocionals

Per tal de garantir la continuïtat dels aprenentatges escolars, cal que les aules hospitalàries:

- Planifiquin el procés educatiu de l'alumne elaborant, amb els mestres dels centres educatius de cada alumne, les adaptacions curriculars individualitzades partint de les programacions del propi centre on està matriculat l'alumne.
- Impulsin la utilització de les eines de les tecnologies de la informació i de la comunicació per a potenciar la comunicació dels alumnes amb els seus companys del centre mitjançant el correu electrònic i internet.
- Estableixin contactes freqüents amb els docents del centre educatiu per tal de seguir les mateixes pautes de treball i vetllar conjuntament perquè l'alumne no perdi la il·lusió per aprendre.

Per ajudar els alumnes a entendre la malaltia i l'entorn hospitalari és convenient que les aules hospitalàries:

- Identifiquin els elements més rellevants de l'hospital i el seu funcionament.
- Donin l'oportunitat als infants de compartir les seves poros o angoixes vers la malaltia i la seva situació.
- Facilitin i comparteixin amb els alumnes informació sobre diferents malalties.

Quant als aspectes afectius i emocionals cal que:

- Ajudin les famílies a intervenir positivament davant la malaltia per mitjà de l'atenció i l'escolta.
- Facin de nexes d'unió entre els dos àmbits educatius: l'aula hospitalària i l'escola d'origen.
- Facin participar els pares, mares i familiars en la tasca educativa i especialment en aquelles activitats lúdiques que es puguin fer a l'aula.
- Ofereixin a l'alumnat un marc per poder atendre les necessitats emocionals, afectives, cognitives i de relació amb els altres.

Els docents de les aules hospitalàries han d'orientar totes les seves actuacions a assolir la motivació dels alumnes en l'aprenentatge. Els alumnes són els subjectes actius de l'educació, els autèntics protagonistes dels processos educatius.

Així mateix, els docents de les aules hospitalàries realitzen una tasca afectiva: no només es tracta que el nen no trenqui l'activitat escolar i perdi els hàbits d'estudi, sinó també que pugui trobar a l'hospital espais per realitzar activitats lúdiques i educatives i mantenir així algunes parcel·les de la seva vida quotidiana.

El treball dels docents als hospitals doncs, alhora que facilita el manteniment i l'assoliment dels aprenentatges escolars també contribueix a la millora de la salut mental i emocional dels infants, per mitjà de les relacions i la comunicació entre els infants, la família i el personal sanitari.

Així mateix, l'atenció a les necessitats educatives de cada alumne, les adaptacions per tal de realitzar un ensenyament-aprenentatge personalitzat, garanteixen la globalitat que presideix tot procés educatiu i especialment a les aules es parteix del principi de l'educació integral, per mitjà d'un entorn favorable, capaç d'estimular i desenvolupar totes les potencialitats de l'alumne. La seva activitat no es circumscriu a la transmissió de coneixements, sinó que abraça el conjunt de la vida cognitiva, afectiva, emocional i social de l'alumnat.

#### **4. Acollida de l'alumnat**

##### **4.1 Informació sobre l'aula hospitalària**

El primer que cal garantir és que l'hospital disposi d'informació sobre el funcionament de l'aula hospitalària per facilitar als alumnes i les seves famílies quan es produeix l'ingrés:

- **Fulls informatius**  
En alguns hospitals es lliura un fullet o díptic informatiu, als familiars i als mateixos pacients, amb la informació més rellevant dels objectius, l'organització i el funcionament de l'aula, en el moment de l'ingrés.
- **Mitjans multimèdia**



- Alguns centres hospitalaris, a més de la informació oral i escrita, es difon, també, informació per mitjà de la xarxa interna de TV. L'hospital elabora un DVD que informa tots els ingressats dels diversos serveis amb què compta, i que transmet per un canal concret de televisió.
- Cartells  
També es fa saber l'existència de l'aula amb cartells informatius situats en diferents ubicacions de l'àrea pediàtrica de l'hospital: entrada principal, pediatria, consultes externes, hospital de dia...
- Treballs de l'alumnat  
En alguns casos, es fa present l'existència de l'aula a través dels treballs elaborats pels infants i joves ingressats que hi assisteixen: murals, guarniments relacionats amb les estacions i festes de l'any, el Nadal, Sant Jordi,...Aquests treballs sovint formen part de la decoració dels passadissos i espais comuns de l'hospital.

#### 4.2 Primera entrevista amb la família i l'alumne

El primer contacte es fa el més aviat possible, habitualment el primer o segon dia d'ingrés, depenent en tot cas, de l'hora i/o moment del dia en que s'hagi efectuar aquest ingrés i té com a objectiu explicar a les famílies i a l'alumne/a el treball que es realitza a l'aula hospitalària.

Aquesta primera trobada pot desenvolupar-se a l'habitació de l'infant o jove o a l'aula, depenent en gran mesura del motiu que ha provocat l'ingrés, ja que la situació en que es troba l'infant o jove i la seva família pot permetre o no el desplaçament inicial fins l'aula. Per exemple, sol produir-se a l'habitació si es tracta d'un traumatisme greu, si està esperant que el vinguin a buscar per alguna intervenció inicial..., i és habitual realitzar-la a l'aula hospitalària si entre el moment de l'ingrés i la primera intervenció mèdica tenen unes hores d'espera.

En aquest primer contacte es presenta a les famílies i a l'alumne/a els mestres i d'altres col.laboradors de l'aula hospitalària i se'ls indica on està ubicada dins

l'hospital, en quin edifici, en quin pavelló, en quina planta, en quin passadís, però sobretot se'ls informa del seu funcionament:

- Se'ls indica l'horari marc d'atenció, que en la majoria de les aules acostuma a ser similar al dels centres educatius, i la possibilitat de que l'alumne rebi l'atenció educativa a l'aula o a l'habitació, així com a l'hospital de dia en les situacions de seguiment de la malaltia.
- Se'ls indica que l'organització i el funcionament de l'aula i en particular l'atenció a l'alumnat és flexible i parteix d'un horari obert, és a dir, que s'adapta a les necessitats mèdiques de cada alumne: de tractament, de proves, d'analítiques, de rehabilitacions i de l'estat físic i anímic en general.
- Se'ls informa que s'atén els infants i joves ingressats que estiguin cursant educació infantil, primària o secundària obligatòria (fins a quart d'ESO) en centres educatius (públics o privats). Més excepcionalment s'atenen joves de d'ensenyaments postobligatoris.
- En el cas de patir llarga malaltia se'ls informa del procediment per a la tramitació de les sol.licituds per a l'atenció educativa domiciliària.

És important donar a conèixer a la família i a l'infant o jove ingressat que el dret a rebre atenció educativa que tenen tots els infants i joves mentre estan malalts i hospitalitzats està reconegut pel Parlament Europeu que aprovà el 13 de maig de 1986 la Carta Europea dels nens hospitalitzats, de la qual ha sorgit la Carta Europea sobre el dret a l'atenció educativa dels infants i adolescents malalts (Carta aprovada per l'Assemblea general de l'Associació HOPE a Barcelona el 20 de maig de l'any 2000).

Amb tot, si bé els docents, l'equip mèdic-sanitari i la gran majoria dels pares valoren l'atenció educativa com a eina positiva, necessària i convenient per normalitzar el fet hospitalari, atès que l'assistència no és obligatòria, s'intenta promoure la motivació i l'interès fent l'aula molt present en el dia a dia de l'hospital.

#### 4.3 Protocol d'acollida

Una de les primeres actuacions que realitzen els mestres de les aules hospitalàries és recollir en una fitxa dades bàsiques de l'alumne relacionades amb:

- La seva identificació:
  - El nom i cognoms
  - La data de naixement
  
- L'estada al centre hospitalari:
  - La data d'ingrés a la planta o a l'hospital
  - El motiu de l'ingrés  
Aquesta dada determinarà molt el mètode de treball a seguir amb l'alumne: si ha d'estar allitat, si té possibilitats motrius amb les mans, si cal adaptar-li la taula o suport o altres estris, si primer caldrà treballar a l'habitació i després podrà desplaçar-se fins a l'aula.
  - El servei mèdic o departament
  - El metge o metgessa (pediatra o especialista) de referència
  
- La seva escolarització:
  - El curs, el cicle i l'etapa que està cursant
  - El centre educatiu on està matriculat

Així mateix, en els casos d'alumnes que es preveu una hospitalització llarga, els docents de l'hospital es posen en contacte amb la direcció del centre educatiu i també amb el tutor o tutora, sempre amb prèvia autorització familiar, per compartir informació i conèixer, entre d'altres, les àrees que més motiven l'alumne i quines són les habilitats en les que té més dificultat, rebuig o facilitat, per tal d'adaptar l'activitat educativa a les seves característiques i necessitats.

Generalment s'aprofita aquest primer contacte per oferir la possibilitat que l'alumne contacti amb els seus companys de classe i amb la tutora o tutor, i li demani les tasques a dur a terme durant el període d'hospitalització, aprofitant les tecnologies de la informació i de la comunicació.

En el procés d'acollida de l'alumnat cal tenir en compte que:

- Cal vetllar des del primer moment perquè la família i l'infant se sentin acollits.
- És necessari informar les famílies del funcionament i organització de l'aula, per tal que entenguin que a l'hospital a més de trobar-hi atenció mèdica hi poden trobar atenció educativa.
- S'ha de disposar de la conformitat mèdica i de les famílies perquè els infants i joves rebin atenció educativa a l'aula hospitalària.
- És convenient compartir informació amb els professionals sanitaris que atenen l'infant
- És convenient la coordinació amb el professorat del centre on està matriculat l'alumne.

## **5. Atenció educativa a l'alumnat**

Amb l'objectiu que els alumnes puguin reforçar i desenvolupar les capacitats pròpies de l'etapa educativa en què es troben escolaritzats, l'atenció a l'aula hospitalària es realitza basant-se en un pla educatiu individual, a partir d'una metodologia determinada i a través d'activitats concretes.

### **5.1 Pla educatiu individual per a l'alumnat que pateix malalties prolongades**

El pla educatiu individual és l'instrument que permet concretat, per a cada alumne/a hospitalitzat/da, el suport educatiu que necessita durant el període d'ingrés a l'hospital, per tan de garantir la continuïtat dels aprenentatges escolars durant el període que no podrà assistir al centre docent on està escolaritzat.

Aquest pla educatiu individual determina objectius a assolir en l'aprenentatge i creixement personal de l'alumne, per desenvolupar les capacitats o competències pròpies del currículum escolar.

El docent de l'aula hospitalària és qui elabora aquest pla, sempre que és possible s'elabora coordinament amb els docent o tutors del centre educatiu d'origen, per tal de donar continuïtat en el procés educatiu, i amb la participació del propi alumne.

El pla educatiu individual es pot concretar documentalment amb diferents formats, segons els aspectes que es considerin més rellevants, i inclou la planificació del treball educatiu que realitzarà l'alumne durant el període d'hospitalització, el qual es revisa s'actualitza i adapta periòdicament, depenent de les possibilitats i l'evolució de l'alumnat.

Cal destacar que en el pla educatiu individual sempre es tenen en compte les característiques de l'infant o jove, tant personals, socials, mèdiques com escolars: edat, malaltia que es pateix (origen, pronòstic i diagnòstic), tractament, temps d'estada a l'hospital, nivell educatiu, interessos, capacitats, nivell i ritme d'aprenentatge, entorn familiar i socio-cultural, entre d'altres.

El pla educatiu individual inclou la programació de les activitats que es realitzaran.

Els aspectes fonamentals que ha d'explicitar el pla educatiu individual són els següents:

- Descripció general de l'alumne/a (dades personals, dades familiars i socials rellevants, dades mèdiques rellevants, temps previst d'estada a l'hospital, entre d'altres)
- Dades de l'àmbit educatiu (centre docent d'origen, etapa i nivell educatiu, necessitats específiques si escau, tutor/a o professor/a de contacte amb el centre docent d'origen, entre d'altres).
- Descripció de prioritats educatives (àrees, objectius, continguts, metodologia, activitats, temporització i avaluació de la situació de l'aprenentatge).

En cas que siguin necessàries modificacions i adaptacions curriculars, cal també fer-les explícites al pla educatiu individual.

És útil utilitzar un full de seguiment diari en el qual es registri entre d'altres aspectes, l'assistència i les àrees treballades amb els alumnes, així com els seus aprenentatges.

## 5.2 Recursos didàctics

- Temps i espais d'atenció educativa

Les característiques de les aules hospitalàries depenen de les possibilitats que ofereix cada hospital, encara que l'òptim és crear un entorn el més semblant possible al d'un centre ordinari, on es puguin satisfer les necessitats educatives, psicològiques, cognitives i socials, per tal de normalitzar al màxim la situació del jove o infant. L'atenció en aquest espai permet realitzar un treball més socialitzat, compartit amb altres companys. El desplaçament fins a l'aula pot ser que es realitzi a peu, amb cadira de rodes, amb pal de suero,... en funció de l'alumne. Per poder accedir-hi generalment és el metge qui ho autoritza o bé el personal d'infermeria.

En relació al temps, cal destacar que la durada de l'atenció educativa depèn de la situació de l'alumne i del temps d'estada a l'hospital. Moltes vegades és difícil de conèixer-ho, per la qual cosa es fa una planificació inicial a partir de la informació proporcionada per l'equip mèdic i d'infermeria, que posteriorment es va ajustant i modificant.

- Tecnologies de la informació i comunicació

L'ús de mitjans informàtics en l'atenció educativa és de cabdal importància. Per una part, com a mitjà que permet desenvolupar activitats d'aprenentatge (a través de programes educatius). Per una altra part, per les facilitats que implica l'ús d'Internet per accedir a informació diversa i per mantenir la comunicació amb el centre docent i l'entorn, tenint en compte la distància que habitualment implica romandre ingressat en un hospital. Les comunicacions per correu electrònic, cartes o visites dels companys del grup-classe d'origen, la coordinació amb el centre escolar d'origen són fonamentals.

### 5.3 Activitats a l'aula hospitalària

Les activitats educatives a l'hospital estan condicionades tant per les característiques personals, estat físic i psicològic de l'alumne com per les de l'entorn (nombre d'infants i joves malalts, tipus d'hospital i espai físic disponible, etc.)

Per aquest motiu, les activitats es planifiquen de forma individualitzada i flexible, atenent aquest conjunt de factors. Per això, amb alguns alumnes es prioritza el treball d'aprenentatges bàsics no assolits, per exemple, el coneixement de la llengua per l'alumnat nouvingut, amb d'altres es potencia la vessant més creativa i expressiva, o bé es poden treballar les àrees per les que senten més atracció...

Les activitats poden ser aportades pel centre educatiu en que està matriculat l'alumne, creades pels mateixos docents o elaborades a partir del suport de documents o materials publicats; poden ser individuals o de grup, en aquest darrer cas és força habitual que hi hagi alumnes d'edats i nivells molt diferents i per això, malgrat s'atenen un conjunt d'infants, gran part d'aquesta atenció es fa de forma personalitzada.

Les primeres activitats que es realitzen estan orientades a establir un primer contacte amb l'infant o jove, a facilitar la comunicació i la interrelació entre companys i mestres i, conèixer l'alumne. Exemples d'aquestes activitats són el dibuix d'un autoretrat o un dibuix lliure, que generalment permet obtenir informació sobre l'estat emocional del jove o infant.

Segons la seva finalitat, les activitats poden classificar-se en tres grans grups:

- Activitats curriculars

Són aquelles activitats que reforcen els aprenentatges escolars i afavoreixen l'assoliment dels continguts curriculars corresponents a cada etapa, cicle i nivell educatiu, vinculades al centre educatiu on està escolaritzat l'alumne.

Les activitats es planifiquen de forma individualitzada per a cada alumne, segons les seves possibilitats i interessos, i en la mesura del possible en coordinació amb

el centre docent d'origen, per tal d'establir una continuïtat en el treball educatiu i afavorir posteriorment la reincorporació de l'alumne/a al centre educatiu d'origen.

Generalment es dóna prioritat al treball de les àrees instrumentals: la llengua (es treballa per exemple la comprensió lectora, l'expressió escrita, el comentari de text, entre d'altres), i les matemàtiques (es treballa per exemple el càlcul mental, problemes matemàtics, entre d'altres).

Si es disposa de material del centre educatiu on està escolaritzat l'alumne, es treballa a partir d'aquest material, alternativament, les mestres elaboren o adapten materials segons les necessitats educatives de l'infant o jove.

- Activitats específiques de l'aula hospitalària

Són les activitats pròpies de l'aula hospitalària, que tenen com a finalitat conèixer l'entorn hospitalari i les malalties, i aprendre a gestionar les emocions i sentiments per fer front la malaltia que es pateix. Es treballen temàtiques relacionades amb la salut, les emocions, l'alimentació, l'hospital, malalties, entre d'altres.

Com a activitats específiques es pot considerar:

- Educació per a la salut, la finalitat de la qual és ser capaç de comprendre i acceptar la malaltia, convertir l'experiència de la malaltia i l'hospital en quelcom positiu, conèixer el propi cos i el seu funcionament, entre d'altres.
- Educació emocional, la finalitat de la qual és sentir-se bé amb un mateix, potenciar l'autoconeixement i l'autoestima, aprendre a gestionar sentiments i emocions i compartir-les i expressar-les, establir relacions harmòniques en una situació que es pateixen vivències negatives.
- Altres activitats en grup que fomentin valors com la convivència, la tolerància i el respecte a la diversitat.



- Activitats lúdiques

Són aquelles que complementen i reforcen l'aprenentatge dels continguts curriculars, fomenten la creativitat, creen un clima distès, agradable i motivador, potencien les relacions socials i treballen aspectes emocionals que permetin afrontar positivament la situació que es viu a l'hospital: passatemps, lectures, activitats plàstiques, audicions musicals, cançons, contes populars, refranys, felicitacions d'aniversari i de festivitats, disfresses, punts de llibre, etc.

Sovint es treballa a partir d'eixos temàtics com les festes tradicionals i populars (el Nadal, Carnestoltes, la Castanyada, Sant Jordi,..) o les estacions de l'any.

A vegades les organitzen voluntaris que donen suport a l'aula hospitalària.

## **6. Relació amb el centre educatiu**

### 6.1 Coordinació amb el centre educatiu

Quan els docents de l'aula hospitalària han parlat amb els pares i l'alumne/a que pateix una llarga o severa malaltia i aquests han donat el seu consentiment es fa el primer contacte (telefònic, via correu electrònic, fax,...) amb el centre educatiu de l'alumne/a, habitualment amb el director, cap d'estudis o coordinador pedagògic i el tutor. En aquest primer contacte s'obté informació sobre la programació que es realitza al centre, la relació de l'alumne amb els companys i el professorat, dels seus punts forts i dèbils en les diferents àrees i de les activitats d'aprenentatge.

Generalment, els contactes posteriors són sempre amb el tutor/a. Amb la informació facilitada per aquest es fa la planificació dels objectius i continguts de treball del pla educatiu individual i s'acorda la manera de fer el seguiment mentre duri l'estada de l'alumne a l'hospital.

Els mitjans que s'utilitzen habitualment per al seguiment de l'alumne són el telèfon, el correu electrònic i el fax.

A vegades, el mateix tutor/a s'apropa a l'hospital a visitar l'alumne/a i li porta treballs i materials fets pels seus companys de classe: cartes, dibuixos, fotos,... Si és possible, el tutor/a i el docent de l'aula hospitalària aprofiten per intercanviar-se dades referents a trets emocionals i aspectes relatius a les situacions d'aprenentatge. Així mateix, es preveu que l'alumne/a lliuri algun record al mestre per dur-ho a la classe i recordar-lo.

Altres vegades els pares col·laboren facilitant l'intercanvi de treballs entre el centre i l'aula hospitalària.

En l'alumnat d'ensenyament secundari obligatori (ESO) sovint els propis nois i noies es posen en contacte amb els seus companys i amics que els faciliten les activitats que fan en les diferents àrees.

Al finalitzar l'hospitalització els mestres de l'aula hospitalària faciliten informació al centre educatiu sobre les activitats realitzades per l'alumne a l'aula hospitalària i els seus aprenentatges.

## 6.2 Treball amb el grup classe del centre educatiu

- Informació sobre la malaltia als companys de classe

El docent de l'aula hospitalària valora amb la família si volen que s'informi els companys del seu fill. En cas afirmatiu s'acorda la informació concreta que és bo que el centre educatiu comuniqui a la classe i quina cal reservar. La manera d'explicar-ho i el que s'explica varia segons l'edat dels alumnes i les preferències dels infants i dels seus pares; sempre, però, utilitzant paraules clares i entenedores i adequades a l'edat de l'alumnat. Si hi estan d'acord, s'explicarà quina és la malaltia, i de quina manera la malaltia i el tractament influeixen en la seva aparença física i/o conducta. Els mestres poden informar de la durada de l'absència a l'escola, de les possible visites, del tipus de relació i tracte que ha de rebre, entre d'altres.

Per informar el grup classe, hi ha diferents materials editats com contes, vídeos, CD que parlen d'un bon nombre de malalties (càncers, trasplantaments d'òrgans, diàlisi, diabetis...).

És positiu que durant la malaltia els companys mantinguin el contacte amb el nen/a malalt: enviar-li cartes, dibuixos, correus electrònics...

Encara que no es pot generalitzar i cal valorar cada situació de forma personalitzada, per a molts infants i joves malalts els és de gran ajut emocional la visita a casa o a l'hospital dels amics, del tutor i d'altres mestres o professors del seu centre educatiu. Com a adolescents que són de vegades els nois i noies més grans prefereixen que aquesta relació sigui només amb els amics més íntims i que aquests facin arribar la informació a la resta del grup de la classe.

En tots els casos el fet que durant la malaltia el professorat estigui en contacte directe amb el nen/a malalt i la seva família els ajuda a ells i actua com a element cohesionador del grup-classe.

- El retorn a l'aula

Per assegurar que quan l'alumne retorna al centre l'acollida sigui el més adequada possible, s'ha de preparar amb certa cura i la millor manera de fer-ho és informar-se amb els pares i si és possible amb l'alumne/a sobre el que ell/ella espera. Cal tenir present que una gran rebuda no sempre és la millor manera de fer-ho. Molts dels infants i joves que han estat malalts, en tornar al centre educatiu desitgen ser tractats com els altres i els incomoda quan el professorat o els companys de classe estan massa pendents d'ells.

Per a facilitar el retorn a l'aula cal disposar de la informació següent::

- Si la malaltia i/o el tractament han deixat seqüeles físiques, psíquiques i/o emocionals, si ha canviat l'aparença física.
- Si pot incorporar-se amb normalitat a la classe, o ho farà progressivament
- Com afronta la malaltia. Com està reaccionant al tractament
- Com són els resultats escolars. També les actituds i la motivació
- Quines són les seves pors i sentiments
- Com espera ser rebut. Quines expectatives té
- Si necessita una atenció especial
- Com se'l pot ajudar i en què vol o no vol ser ajudat

- Quins poden ser els símptomes físics d'alarma
- Què cal fer en cas de trobar-se malament o presentar un problema de salut

D'aquesta manera el tutor podrà informar prèviament els companys/es de classe, facilitant així l'empatia i l'acceptació cap a l'infant o jove malalt.

En determinades situacions pot ser aconsellable una sessió informativa adreçada a l'equip de professors o mestres feta per algun professional sanitari o docent de l'aula hospitalària.

- El treball del dol

Quan la situació esdevé irreversible, cal explicar als alumnes que la malaltia no es pot curar.

Quan es produeix el desenllaç, cal informar-los de la mort, encara que siguin petits i no entenguin el que significa.

Al cap d'uns dies, s'hauria de fer un acomiadament del qual els mestres han de fer partícips a la família de l'alumne que ha mort. L'acomiadament del grup dependrà de l'edat dels alumnes, del grup i de l'escola. El professor/a que coneix el grup i l'entorn pot decidir l'acomiadament més adequat.

Després de l'acomiadament cal fer referències al company que ha mort per recordar-lo i observar com la resta dels companys assoleixen el dol.

Els pares dels alumnes del centre educatiu i, especialment, els pares dels companys del grup han d'estar informats de com es viu el dol al centre educatiu.

## 7. Relacions amb les famílies

Durant l'estada de l'infant o jove a l'hospital es mantenen i fomenten les relacions de cooperació i participació de la família amb el mestre de l'aula hospitalària, perquè es considera part responsable i activa del procés educatiu de l'infant o jove.

### 7.1 Informació a la família

És important informar les famílies sobre els serveis i recursos als que poden accedir:

- Serveis de què disposa l'hospital dels quals en poden fer ús com la ludoteca, la cibercaixa, el servei de voluntaris d'hospital, el servei de mediació socio-cultural, el servei d'atenció a l'usuari, entre d'altres.
- Entitats que duen a terme actuacions a favor de l'alumnat amb necessitats educatives especials i les seves famílies.
- Serveis educatius del Departament d'Educació, vinculats al centre educatiu on és escolaritzat l'alumne: l'Equip d'Assessorament i Orientació Psicopedagògica (EAP), el Centre de Recursos Educatius per a Deficients Auditius (CREDA), el Centre de Recursos Educatius per a deficients visuals de Catalunya (CREC Joan Amades).
- Centre d'Atenció al Disminuït i l'Institut Català d'Assistència i Serveis Socials (ICASS) del Departament d'Acció Social i Ciutadania, on es tramita el reconeixement de la disminució i es gestionen prestacions econòmiques.
- Centres de Desenvolupament Infantil i Atenció Precoç del Departament d'Acció Social i Ciutadania, que atenen infants de 0 a 6 anys.
- Serveis socials que ofereixen suport i assistència a la família.

## 7.2 Suport emocional i psicològic

En les relacions que s'estableixen en el marc de l'aula hospitalària sovint aflora l'estat emocional i psicològic de l'alumne derivat de la situació que pateix: les angoixes, els pors, els sentiments negatius, les obsessions, la ira, entre d'altres i els estats emocionals de les famílies. Cal vetllar per una bona comunicació i suport emocional a fi d'ajudar a gestionar i acceptar les pors, les angoixes i els patiments.

La participació dels pares o germans en les activitats a l'aula ajuda l'alumne a viure la seva situació en un entorn quotidià, la qual cosa contribueix a la millora del seu estat emocional. També poden organitzar-se activitats protagonitzades pels propis pares o algun altre familiar a partir de les pròpies habilitats i experiències: per exemple racons, tallers i classes de punt de creu, de papiroflèxia, de poesia,...

Una altra manera d'ajudar les famílies durant aquests moments delicats és a través de l'exposició de materials i treballs d'alumnes fets a l'escola en diferents espais de l'hospital com els passadissos i les habitacions que transmetin missatges d'ajuda, suport i que convidin a la reflexió, en els períodes d'espera de resultats de proves, d'intervencions o de tractaments.

Els docents també poden facilitar llibres i documents relacionats amb la malaltia, així com lectures d'autoajuda.

## **8. Altres recursos educatius**

Complementant l'atenció educativa que realitzen els mestres de les aules hospitalàries, els hospitals amb llits de pediatria sovint ofereixen als infants i joves malalts altres serveis educatius de caràcter lúdic, pensats per fer més agradable la seva estada a l'hospital.

## 8.1 El servei de Voluntariat

La tasca principal dels voluntaris consisteix en acompanyar el noi/a ingressat a l'hospital des d'una vessant lúdica, ja sigui a la sala de jocs, a un espai polivalent com la CiberCaixa o bé a les habitacions.

Quan els infants o joves poden sortir de la seva habitació gaudeixen d'estones de jocs i d'esbarjo, en un espai diferent preparat i amb una dotació escaient, segons el seu estat i les seves condicions físiques podrà jugar sol o amb un grup de nen/es, cantar, dibuixar, escenificar un conte,... Cas que el malalt no pugui sortir de la seva habitació el voluntari comparteix amb ell una estona: juguen, conversen, comenten el què fan a la televisió o al DVD que hagin posat, canten, fan alguna manualitat, llegeixen un conte, entre d'altres.

En ambdues situacions s'ofereix als pares que aprofitin l'estona que el fill/a està acompanyat per descansar, fer algun encàrrec, parlar amb el metge, passejar o, si escau per proximitat, anar a casa...

Els voluntaris poden pertànyer tant a la mateixa institució hospitalària com a ONG diverses que col.laboren amb l'hospital, la Creu –roja i d'altres entitats. Sempre hi ha un responsable que forma, coordina i vetlla per les bones pràctiques d'aquestes persones; generalment és un professional de l'hospital de l'àrea pediàtrica o propera a ella.

A cada hospital i d'acord amb les seves característiques, organització i les dinàmiques del seu/planta/sala, es cobreix un horari concret.

De l'ampli ventall d'activitats que ofereixen els voluntaris en destaquem dos exemples:

### Contacontes

Alguns dels hospitals, en la seva àrea pediàtrica, compten amb la col.laboració de persones preparades per a narrar contes. Aquest voluntaris van regularment a

l'hospital i expliquen o escenifiquen contes ja sigui en un espai on es troben diversos pacients pediàtrics o a les habitacions.

Per la situació, vivències i estat psicològic dels infants malalts es té especial cura en la selecció de contes perquè no provoquin emocions negatives de preocupació, ansietat o tristesa.

### Tallers

Dins les activitats d'alguns voluntaris hi ha, en alguns hospitals, els qui es dediquen a realitzar, periòdicament o eventualment, tallers per als pacients, que s'organitzen tenint en compte les edats dels infants i joves i poden ser de tipus molt diversos: papiroflèxia, abaloris, reciclatge, cuina,...

### 8.2 Accés a Internet

La incorporació de les noves tecnologies de la informació i comunicació facilita el contacte de l'alumne amb el món exterior. En aquest sentit, totes les aules hospitalàries estan connectades a la xarxa que permet l'accés a Internet i a tots els serveis que aquest pot oferir. El Departament d'Educació contribueix tant a la formació dels docents amb cursos de reciclatge i d'actualització professional com en l'elaboració i distribució, a través del portal [edu365.com](http://edu365.com), de materials d'ensenyament didàctic.

En el cas d'un alumne aïllat o immobilitzat que no pot sortir de la seva habitació, l'accés a Internet es realitza mitjançant ordinadors portàtils, i la connexió depèn de cada hospital (mitjançant el sistema wifi, via telefònica,...).

Actualment moltes aules hospitalàries ja disposen d'Internet. Aquesta eina és molt adequada, perquè permet realitzar tasques educatives i facilita els contactes entre l'alumne/a, el docent, els companys de classe, amics i familiars. Malgrat la distància la situació de l'alumne/a malalt/ta, els companys s'hi poden sentir molt propers i poden compartir experiències i vivències que, molt probablement, ajudaran l'infant o adolescent hospitalitzats a mantenir l'ànim. Un dels recursos utilitzats freqüentment és el xat.



També es pot donar el cas d'alumne aïllats a la seva habitació individual que contactin entre ells. I aquesta relació es pot donar tant amb pacients del mateix hospital, com de d'altres de Catalunya, de l'Estat o de fora d'aquest.

La família i l'alumne/a s'han de responsabilitzar del material que reben en préstec i s'han de comprometre a fer-ne un bon ús. En primer lloc, quant al temps d'utilització: l'accés a Internet ha d'omplir una estona del dia, perquè convé que l'infant es dediqui també a altres activitats al llarg de la jornada, des de fer els treballs escolars, fins a parlar amb les visites, acompanyants o altre personal,

llegir, jugar, o senzillament descansar. En segon lloc, quant a la utilització del material rebut: cal ser curosos, responsables i conscients que si es pot utilitzar és perquè l'alumne/a que el tenia abans havia estat cuidadós i el va tornar en perfectes condicions. Finalment en relació a les visites als espais web, en alguns centres hospitalaris hi ha filtres que no permeten l'accés a aquells espais que es considera que vulneren els drets humans i la dignitat de la persona.

### 8.3 CiberCaixa

Aquests espais lúdics van ser creats per la Fundació La Caixa. La primera es va crear l'any 2002 per afavorir l'ús de les Tecnologies de la Informació de la Comunicació (TIC) a les àrees pediàtriques dels hospitals. Aquest és un espai de lleure en que l'infant o jove –que està autoritzat a sortir de la seva habitació i es pot desplaçar- pot realitzar activitats mitjançant les TIC. A la CiberCaixa els nens, els adolescents i les seves famílies poden optar entre una gamma d'activitats amb les quals cobrir les seves expectatives d'entreteniment, de relació i de comunicació. Per exemple, l'infant o jove pot contactar amb els seus amics mitjançant el xat, el correu electrònic, les webcam,... pot visitar els espais web que li interessin, jugar on line o bé amb els jocs que hi ha.

L'espai de CiberCaixa està dotat d'ordinadors, cd amb jocs, pel.licules i connexió a Internet. Les persones que atenen, ajuden i ensenyen els infants i joves són voluntaris de la pròpia Fundació La Caixa.

## ANNEX

Els documents que s'ofereixen a l'annex són models orientatius; es poden adaptar d'acord amb la pròpia metodologia de treball.

## FITXA DE L'ALUMNE/A

### DADES PERSONALS

Nom i cognoms \_\_\_\_\_ Sexe \_\_\_\_\_  
Data i lloc naixement \_\_\_\_\_ Edat \_\_\_\_\_  
Adreça \_\_\_\_\_ Telèfon \_\_\_\_\_  
Nom de la mare \_\_\_\_\_ Professió \_\_\_\_\_  
Nom del pare \_\_\_\_\_ Professió \_\_\_\_\_  
Nombre de germans/es i lloc que ocupa \_\_\_\_\_  
Llengua vehicular a casa:  Català  Castellà  Altres \_\_\_\_\_  
Motiu d'ingrés \_\_\_\_\_ Data d'ingrés \_\_\_\_\_ Data d'alta \_\_\_\_\_  
Número d'habitació \_\_\_\_\_ Planta \_\_\_\_\_

Aspectes rellevants en relació a la família durant l'atenció educativa

.....  
.....  
.....  
.....  
.....

### DADES ESCOLARS

Centre escolar: \_\_\_\_\_  
Adreça \_\_\_\_\_  
Telèfon \_\_\_\_\_ Fax \_\_\_\_\_ Mail \_\_\_\_\_  
Nom del director/a \_\_\_\_\_  
Nom del tutor/a, mestre/a o professional de contacte \_\_\_\_\_  
Curs i etapa \_\_\_\_\_

Coordinació amb el centre (contactes, reunions, visites,...)

.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....  
.....

Observacions:.....

.....  
.....

## DADES DE L'ATENCIÓ EDUCATIVA A L'HOSPITAL

Valoració inicial de coneixements, capacitats bàsiques i aspectes rellevants en l'àmbit personal i social

..... ..... ..... ..... ..... ..... .....
---

Breu seguiment dels aspectes especialment significatius durant l'atenció educativa

Actituds i interessos (actituds en el joc, en el treball, rebuig o preferència de certes tasques, grau de participació en activitats,...)

..... ..... ..... .....
----------------------------------

Aspectes emocionals i psicològics (sociabilitat, estabilitat emocional, conducta, agressivitat, sensibilitat,...)

..... ..... .....
-------------------------

Autonomia personal i hàbits (higiene, ús i ordre del material escolar, presentació de feines,...)

..... ..... .....
-------------------------

Lloc i període d'atenció educativa

<input type="checkbox"/>	Aula.....
<input type="checkbox"/>	Habitació (aquells que no poden assistir a l'aula).....
<input type="checkbox"/>	.....
<input type="checkbox"/>	Cambra d'aïllament.....

Observacions

..... .....
----------------



PLA DE TREBALL I FITXA DE SEGUIMENT ESCOLAR DE L'ALUMNE/A

**NOM I COGNOMS:**.....

**ETAPA I CURS:**.....

Població..... Data i motiu d'ingrés.....

Centre educatiu..... Docent AH .....

ÀREA:

Objectius	
Activitats	Temporització
.....	.....
.....	.....
.....	.....
Avaluació	

ÀREA:

Objectius	
Activitats	Temporització
.....	.....
.....	.....
.....	.....
Avaluació	

ÀREA:

Objectius	
Activitats	Temporització
.....	.....
.....	.....
.....	.....
Avaluació	

Valoració global

## 9. Bibliografia

### Educació emocional

Bayés, R. (2001)

*Psicología del sufrimiento y de la muerte*

Barcelona. Martínez Roca

Benítez, L. (2001)

*La mejora del alumnado y del grupo a través de la relajación en el aula.* Barcelona. Ciss-Praxis

Davis, M.; McKay, M; Eshelman, E. (1982)

*Técnicas de autocontrol emocional*

Barcelona. Martínez Roca

Csikszentmihalyi, Mihaly (1997)

*Fluir (Flow). Una psicología de la felicidad*

Barcelona. Kairós

Garth, M. (1991)

*Luz de estrellas. Meditaciones para niños*

Barcelona. Oniro

Garth, M. (1992)

*Rayo de luna. Meditaciones para niños*

Barcelona. Oniro

Goleman, Daniel (1996)

*Inteligencia emocional*

Barcelona. Kairós

Horno Goicoechea, Pepa (2004)

*Eduquem l'afecte. Reflexions per a famílies, professorat, pediatres,...*

Barcelona. Graó

Korczak, J. (1.999)

*Com estimar l'infant.* Barcelona

Eumo Editorial

Lacroix, Michel (2005)

*El culte a l'emoció. Atrapats en un món d'emocions sense sentiments*

Barcelona. La Campana

Nadeau, M. (2003)  
*24 juegos de relajación para niños de 5 a 12 años*  
Málaga. Sírio

Salmurri, F. (2002)  
*Llibertat emocional*. Barcelona  
La Magrana

Torralba, Francesc (2006)  
*L'art de saber escoltar*  
Pagès editors

Torralba, Francesc (1998)  
*Antropología del cuidar*.  
Fundación Mapfre Medicina

Torralba, Francesc (1995)  
*El sofriment un nou tabú?*  
Barcelona. Claret

Torralba, Francesc (1999)  
*Lo ineludiblemente humano. Hacia una fundamentación de la ética del cuidar*. Labor  
Hospitalaria (253)

## Salut

Barrio, C. del (1990)  
*La comprensión infantil de la enfermedad*.  
Barcelona. Antrophos

Carbonell, Rosa M. (2003)  
*Algún dia Irina. Càncer infantil: història d'una lluita desigual*.  
Barcelona. Rosa dels vents

Generalitat de Catalunya, D. Sanitat i Seguretat Social (1993)  
*El nen i la malaltia oncològica*. Barcelona  
Generalitat de Catalunya, D. Sanitat i Seguretat Social

Generalitat de Catalunya, D. Sanitat i Seguretat Social (1989)  
*Educació sobre el càncer a les escoles: llibre del mestre*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya, D. Sanitat i Seguretat Social

Masera, G.; Tonucchi, F. (2004)  
*Queridos padres*.  
Barcelona: Graó

Moro Gutiérrez, Lourdes (1994)  
*El enfermo de cáncer y su entorno*  
Barcelona: Fundació "la Caixa"

Palomo del Blanco, M. P. (1995)  
*El niño hospitalizado. Características, evaluación y tratamiento*  
Madrid: Pirámide, S.A.

Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social (1989)  
*Educació sobre el càncer a les escoles*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya.

Generalitat de Catalunya. Departament de Sanitat i Seguretat Social (1993)  
*El nen i la malaltia oncològica*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya

AA.VV. (1996)  
*El trasplantament de medulla òssia en els infants. Informació per als pares.* Barcelona:  
Institut Català d'Oncologia/Servei Català de la Salut

AA.VV. (1997)  
*Lo que tu hijo necesita. Guía de apoyo para padres de niños oncológicos*  
Madrid: Comunidad de Madrid. Consejería de Salud. Oficina de Coordinación Oncológica

### **Pedagogia hospitalària**

Bayo Gimeno, Pilar; Faet Melo, Berta; Ferreres Torres, Fco. Javier; Insa Juan, M. Dolores;  
Ribes Macián, M. del Carmen; Valle Ramírez, Salvador; Barahona Clemente, Agustina  
(1996)  
*Alumnos con cáncer. Una guía para profesores*  
Valencia: AAEC

Bayo, P.; Insa, D.; Ferreres J.; Valle S. (1994)  
*Aprendizaje y escuela en el Hospital*  
Cuadernos de Pedagogía (222), pp 58-61

Bodas, Eladio (2003)  
*L'aula hospitalària, un espai educatiu diferent*  
Guix d'infantil (13),pg. 29-33

Comunidad de Madrid, Consejería de Sanidad y Servicios Sociales; Asion (1996)  
*Volver a la escuela. Una guía para maestros de niños con enfermedades oncológicas*  
Madrid: Consejería de Sanidad y Servicios Sociales

Federación Española de Padres de Niños con Cáncer (2003)  
*Educación a un niño con cáncer. Guía para padres y profesores*  
St. Vicenç de Torelló: Federación Española de Padres de Niños con Cáncer



Generalitat de Catalunya, Departament d'Educació i Universitats (2006)  
*Atenció educativa a l'alumnat que pateix malalties prolongades*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Educació i Universitats

Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament (1998)  
*L'atenció educativa a l'alumnat de llarga malaltia*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament

Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament (1995)  
*Atenció educativa a alumnes hospitalitzats: Recull d'experiències*  
Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament d'Ensenyament

González-Simancas, J.L.; Polaino-Lorente, A. (1990)  
*Pedagogía Hospitalaria. Actividad educativa en ambientes clínicos*  
Madrid: Narcea

Grau Rubio, C. (1993)  
*La integración escolar del niño con neoplasias*  
Barcelona: Ceac

Grau Rubio, C. (2004)  
*Atención educativa al alumnado con enfermedades crónicas o de larga duración*  
Málaga: Aljibe

Grau Rubio, C; Ortiz González, C. (2001)  
*La pedagogía hospitalaria en el marco de una educación inclusiva.*  
Málaga: Aljibe

Guillen, M; Mejía, A. (2002)  
*Actuaciones educativas en aulas hospitalarias. Atención escolar a niños enfermos*  
Madrid: Narcea

Lizasoáin Rumeu, O. (2000)  
*Educando el niño enfermo. Perspectivas de la Pedagogía Hospitalaria*  
Pamplona: Eunate

Lizasoain, O; Polaino-Lorente, A. (1998)  
*El devenir de la Pedagogía Hospitalaria: fundamentos y líneas de actuación en docencia y formación*  
Estudios en honor del profesor González-Simancas. Pamplona: EUNSA.

Martí, Lourdes (2005)  
*Educar al borde de la vida*  
Cuadernos de Pedagogía núm.343, pg. 16 - 21.

Ochoa Linacero, B.; Lizasoáin Rumeu, O (2003)  
*Intervención psicopedagógica en el desajuste del niño enfermo crónico y hospitalizado*  
Pamplona: EUNSA

Pardo, N. i cols. (1992)  
*L'escola i el nen amb malaltia oncològica. Aspectes mèdics, psicològics i pedagògics*  
Perspectiva Escolar núm. 168, pp 15-28

AA.VV. (2002)  
*El futur de la pedagogia hospitalaria. Actes del IV Congrés Europeu de Mestres i Pedagogs a l'Hospital*  
Barcelona: P.A.U. education i ACPEAH

AA.VV. (1993)  
*La Pedagogía Hospitalaria en la actualidad*  
Conferencias, comunicaciones e informes de las V Jornadas de Pedagogía Hospitalaria.  
Oviedo.

AA.VV. (1993)  
*Primeras Jornadas internacionales de atención multidisciplinar al niño con cáncer. Libro de ponencias y comunicaciones.* Valencia.

## **La pèrdua**

Albom, M. (1998)  
*Els dimarts amb Morrie*  
Barcelona: Empúries

Cahué, Joan (1992)  
*¿Hablar de la muerte con los niños?*  
Labor Hospitalaria (225-226)

Hennezel, M. de (1996)  
*La mort íntima.*  
Barcelona: Columna

Herran, A. de la; Cortina M. (2006)  
*La muerte y su didáctica*  
Madrid: Universitas

Huisman-Perrin, E. (2003)  
*La mort explicada a la meva filla*  
Barcelona: Empúries

Kübler-Ross, E. (1992)  
*No hay ningún niño que no se de cuenta de su muerte inminente*  
Labor Hospitalaria (225-226)

Kübler-Ross, E. (1993)

*Los niños y la muerte*

Barcelona: Luciérnaga.

Kübler-Ross, Elizabeth. (1991)

*Carta a un niño*

Barcelona: Luciérnaga

Otero, Herminio (1992)

*Cómo tratar el tema de la muerte con los jóvenes.*

Labor Hospitalaria (225-226)

Poch, Concepció (2006)

*De la Vida i de la Mort. Recursos per a la família i l'escola.*

Barcelona: Claret

Poch, Concepció (1996)

*De la Vida i de la Mort. Reflexions i propostes per a educadors i pares*

Barcelona: Claret

Poch, Concepció; Herrero, Olga (2003)

*La muerte y el duelo en el contexto educativo. Reflexiones, testimonios y actividades*

Barcelona: Paidós

### **Altres**

AA.VV. (1981)

*Derechos del enfermo*

Labor Hospitalaria (179-180)

AA.VV. (2005)

*Si on revait*

París: Belin

BICE. (1997)

*La resiliència o el realisme de l'esperança. Ferit, però no vençut.*

Barcelona: Claret

*Diccionario Enciclopédico de Educación Especial*

,Madrid,1985. Santillana. 4 volums

*Diccionario de las Ciencias de la Educación*

Madrid, 1988. Santillana

*Guia Estudiar a Catalunya*

Barcelona, 2006. Departament d'Educació

## Literatura infantil i juvenil

Capdevila, Roser (2004)  
*Les tres bessones a l'hospital*  
Barcelona: Cromosoma/TV3/Destino

Capdevila, R. ; Gaudrat, M. (1987)  
*L'enterrament.*  
Barcelona: La Galera

Carbó, Joaquim (1999)  
*La gorra.*  
Barcelona: La Galera

Denou, Violeta (1996)  
*Una visita a l'hospital*  
Barcelona: Timun Mas

Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Educació i Cultura. DGOI (2000)  
*La malaltia de na Laura*  
Palma: Govern de les Illes Balears

Cortina, Mar (2001)  
*On és el iaio?*  
València: Tandem edicions

Dumas, Philippe (1987)  
*El otro lado de la vida*  
Barcelona: Aliorna

Flot, J. (1989)  
*Vuelve, Nana, te esperamos*  
Caracola núm. 8 pp 8-11.

Gavaldà, Anna (2004)  
*35 quilos d'esperança.*  
Barcelona: Alfaguara

Jeunesse, Gallimard; Charlotte Roederer (2001)  
*L'hospital*  
Barcelona: Cruïlla

Labbé, B.; Puech, M. (2001)  
*La vida i la mort*  
Barcelona: Cruïlla

Lamblin, Christian  
*L'Eduard va a l'hospital*  
Barcelona: Baula

Larreula, Enric (1997)  
*Alba*  
Barcelona: La Galera.

Le Masne, Christophe; Bawin, Marie-Aline (1998)  
*En Tom a l'hospital*  
Barcelona: Esin

Levert, Claude (1979)  
*En Benet i el seu roure*  
Valladolid: Miñón

Levert, Claude (1989)  
*Pedro y su roble*  
Madrid: Susaeta

Lowry, L. (1985)  
*Un estiu per morir*  
Barcelona: La Magrana

Margarit, Meritxell; AACIC (2006)  
*L'operació de cor del Jan.*  
Barcelona: Mediterrània

Martínez, M; Solé, C. (1984)  
*Jo les volia*  
Barcelona: Destino

Piquemal, Michel; Nouchen, Élodie (2005)  
*Mi miel mi dulzura.*  
Zaragoza: Edelvives

Ramírez, Ana-Luisa; Ramírez, Carmen (2005)  
*Així és la vida*  
València: Diálogo

Ross, Tony (2001)  
*No vull anar a l'hospital*  
Barcelona: Cruïlla

Sabaté, Xavier; Oriol Rius, Josep  
*L'hospital d'en Sergi*  
Barcelona: Onda

Saint Exupéry, Antoine de (1991)

*El Petit Príncep*

Barcelona: Emecé

Sayrach Ferran, Eulàlia

*La Carola i el Julio a l'hospital*

Barcelona: Afanoc

Schmitt, Eric-Emmanuel (2004)

*Oscar y Mamie Rose*

Barcelona: Obelisco

Schulz, Ch. M. (1990)

*Per què, Charlie Brown, per què? Què passa quan un amic està molt malalt*

Barcelona: L'Arca de Junior

Vergés de Echeniques, Paulina (2001)

*La Berta planta cara al càncer*

Barcelona: Sirpus

Vlamakis, George (2004)

*I jo, què? En Lluc i la seva germana malalta*

Barcelona: Sirpus

Wilhelm, H. (1989)

*Jo sempre t'estimaré*

Barcelona: Joventut